

ביוגרפיה של משפחת פיליפ

משפחה פיליפ

צאצאיהם של יצחק והנרייט פיליפ

יצחק היינריך פיליפ (06.02.1853-24.11.1893) ואשתו הנרייט לבית מאייר (22.03.1852 - 04.09.1933) ייסדו חנות למוצרים קולוניאליים באוארווג 14. נולדו להם שבעה ילדים, מהם אדל (1887-1922) וסופי (1889-1928) נפטרו בגיל צעיר. קבריהם נמצאים בבית הקברות היהודי בנורדצ'ארווג, שנחנך בשנת 1905. הילדים ששרדו היו מתילדה (1878-1943), דוד (1880-1942), מקס (1882-1927), נורברט (1885-1942) וד"ר איזידור פיליפ (1894-1945).

יצחק פיליפ נקבר בשנת 1893 בבית הקברות הראשון בברסטר ווג לפני שקברו הועבר לבית הקברות החדש באמצע שנות השלושים עקב עוינות גוברת.

בכתובתו בעברית נכתב:

כאן נח יצחק, בן דוד, אדם מאמין, נאמן וישר, מלא בפרי אלוהים; הוא התרחק מהרוע והיה נדיב מאוד. נפטר בשיא ימיו, בט"ו בכסלו ונקבר ביום י"ח בכסלו...

להלן בגרמנית:

*כאן נח איסאק פיליפ (24.11.1893 - 6.12.1853)
שינוח על משכבו בשלום!¹*

---

¹ורנר שניידר, בית הקברות היהודי. Eine Dokumentation, כתב יד שלא פורסם 1985, עמ' 7.

קבר בבית הקברות היהודי

הבת הבכורה, מתילדה פאלם (22.05.1878 - 20.03.1943 מחנה הריכוז סוביבור) התגוררה עם בעלה ההולנדי, סוחר הטקסטיל מרקוס פאלם (14.08.1873 - 20.03.1943 מחנה הריכוז סוביבור) בקובורדן שבהולנד, שם נולדו ילדיה יצחק סמואל פאלם (22.07.1902 - 31.12.1944 מחנה הריכוז גרוס-רוזן, מחנה הירשברג), רוזה (12.10.1903 - 28.05.1943 מחנה הריכוז סוביבור) וארנסט ולדימיר (21.12.1908 - 30.04.1943 מחנה הריכוז אושוויץ). כל בני המשפחה נרצחו בשואה, לדברי המשפחה ההורים ורוזה במחנה הריכוז סוביבור, יצחק במחנה הריכוז גרוס-רוזן וארנסט במחנה ההשמדה אושוויץ.²

פרק ארוך יותר מוקדש למשפחתו של דוד פיליפ (1880-1942), בנו הבכור השני, ואשתו עלמה (1876-1942).

ג. מאגר המידע של יד ושם, שאינו מפרט את התאריכים ומקומות ההרג המדויקים. ניתן למצוא אותם בכתובת: www.oorlogsgravenstichting.nl (כניסה לאתר בתאריך 07.02.2023).

אלמה ודוד פיליפ בכתובת ³Haus Oerweg 53

נורברט פיליפ (21.01.1885-1942) וסופי פיליפ לבית מאייר (22.07.1892-1942) נותרו חשוכי ילדים וחלקו את גורל היהודים שנותרו ברקלינגהאוזן. הם גורשו מבית הגטו ברח' בוכומר 100 ב-24 בינואר 1942 וגורשו לגטו ריגה ב-27 בינואר בטרנספורט דורטמונד, שם נרצחו.

הצעיר מבין האחים, ד"ר פיל. איזידור פיליפ (14.03.1894-1945), אורווג 14, עזב את רקלינגהאוזן (במסעותיו) עד 19 באוגוסט 1936 לכל המאוחר. הוא הצליח להגר להולנד, תחילה לאחיינו קורט מרקוס פיליפ בחרונינגן.³ ב-3 באוקטובר 1942 נשלח למחנה וסטרבורק בארץ הכבושה. ב-21 באפריל 1943 גורש דרך אמסטרדם לגטו טרזיינשטט, משם נשלח ב-1 באוקטובר 1944 לאושוויץ, שם נרצח.

³ Cf. spureninvest.de (כניסה לאתר בתאריך 02.07.2021).

א.א. מקס ורוזה פיליפ, לבית מרקוס ומשפחתם

מקס פיליפ (1882-1927) נישא למשפחת מרקוס, שהייתה גם היא ותיקה ברקלינגהאוזן, דרך נישואיו לרוזה מרקוס.⁴ האלמנה רוזה מרקוס, כיום בת 66, מרחוב בוכומר 73, שארבעת ילדיה, ילידי רקלינגהאוזן, כבר עזבו את העיר, עברה לאונה ב-29 באפריל 1940. מותה ב-2 במרץ 1941 בבית האבות הישראלי שם חסך ממנה את הצורך לחזות בגירוש אחיה.

מבין ארבעת ילדיהם, אלפרד פיליפ (*1908) וקורט מרקוס פיליפ (*1911) הצליחו להגר להולנד ומשם עלו לארץ ישראל. קורט, רח' הרנר 64, כבר הוסר רשמית מרקלינגהאוזן ב-2 בספטמבר 1933 (*עם הגירה*).⁵ ב-30 באוקטובר 1935 תועדה כניסתו להולנד; משנת 1937 התגורר בחרונינגן ונשא לאישה את ליזלוטה אופנהיימר (*1915) שם ב-15 בספטמבר 1938.⁶ הנישואים הניבו שני בנים. בעזרת אשרות מעבר הצליחו לעבור מאיטליה לחיפה בשנת 1938 ולהתאזרח ב-9 באפריל 1943. קורט מרקוס פיליפ נפטר בישראל בשנת 1980.

ארנה וילנר לבית פיליפ (*16.04.1909), רח' הרנר 64, עברה עם בעלה יוזף וילנר (*29.12.1908) לקלמןרינבורג ב-16 בספטמבר 1938. שניהם נלקחו תחילה למחנה עבודת הכפייה ברדנברג ליד אאן והועברו מקלן ב-20 ביולי 1942 ברכבת (טרנספורט מס' Da 219) גורש עם 1164 איש, בהם 117 ילדים, לגטו מינסק. בדרך הוחלפו קרונות הנוסעים ל-31 קרונות משא. ב-24 ביולי 1942, על פי "דו"ח הפעילות" של האס-אס אונטרשארפיהרר ארלט, הם נרצחו בבורות שנחפרו באתר ההריגה של מאלי טרוסטינץ ביער בלאגובשצ'ינה.⁷

איזידור פיליפ (*09.02.1906) למד בבית הספר היהודי בשנים 1912–1920. הוא היה אתלטי מאוד וחבר מכבי, השתתף באליפויות. הוא היה גם חבר בקבוצת האתלטיקה הבוגרת בט"ש הכח רקלינגהאוזן. עד 1938 עבד כמאמן ספורט בגלזנקירכן. מבחינה⁵ מקצועית, הוא הועסק כנהג בסחר סיטונאי הטבק על ידי אדולף ארון, Paulusstrasse⁶. מאוחר יותר הוא הצליח לדווח לבן שנותר בחיים, רולף ממשפחת אהרון, על הגעתו⁷ של הבוס לשעבר שלו למחנה הריכוז אושוויץ. בשנת 1936 הוא היה מעורב בקבורה⁸ מחדש של הנפטרים מבית הקברות לשעבר בברסטר ווג לבית הקברות היהודי

נג. www.recklinghausen.de/gedenkbuch

StA RE, Bestand III, Nr. 6520 (רשימת תושבים יהודים).

ע"ש spureninvest.de

Cf. Gedenkbuch Bundesarchiv, כאן: <https://www.bundesarchiv.de/gedenk>

;buch/de991518; "ב-24 ביולי מגיע טרנספורט נוסף עם 1,000 יהודים

בנורדצ'ארווג ונתקל בהיסטוריה של משפחתו הוותיקה במובן האמיתי ביותר של המילה:

דיווח מאת איזידור איסי פיליפ

ראיון בן ארבע שעות בעל-פה-היסטוריה מיום 23.05.1993
תורגם מעברית לאנגלית על ידי ראובן שטרן ותורגם לגרמנית על ידי פרנץ-יוזף ויטשטאם

"סבי וסבתי מצד אבי נקברו בבית הקברות הישן ברקלינגהאוזן. ב-50 השנים האחרונות לא היו יותר קבורות בבית הקברות הזה.

בעיר היה רוב קתולי, כך שלא היו הרבה נאצים ולא הרבה אנטישמים. העירייה פנתה לקהילה היהודית וביקשה ששני גברים יעבירו את הגופות לבית הקברות החדש, ואני התנדבתי כי שני הזוגות של סבא וסבתא שלי נקברו שם. יצרתי איתי קשר יחד עם אדם נוסף. כשחפרנו את הגופה הראשונה (הם נקברו בארונות קבורה), הוא התעלף. במשך שלושה ימים הבאתי איתי את ארוחת הבוקר שלי ולקחתי אותה איתי הביתה, כי לא יכולתי לאכול. נתנו לנו סיגריות וקוניאק, אמרו לנו מה כן ומה לא, הייתי בן 30.

היו כמה אירועים שניתן לתאר כיוצאי דופן. הגענו לקבר של סבתי [הערה: רוזה מרקוס, לבית ביר,

האימפריה כאן. מ-25.7 עד 27.7. ייחפרו בורות חדשים. ב-28.7. 'פעולה גדולה' ברוס מינסק. גטו. 6000 יהודים מובאים לבור. ב-29 ביולי מובאים לבור 3,000 יהודים גרמנים. הימים הבאים שוב התמלאו בניקוי נשק ותיקון דברים". מתוך: (Unsere Ehre heißt Treue, Vienna 1965), p. 242, מצוטט מתוך https://www.statistik-des-holocaust.de/list_ger_rhl.html.420720

[1847-1913] מצד אמו, שעליה נכתב: נולד כך וכך, מת כך וכך. כשפתחנו את הארון, עצמותיה היו ארוכות ב-20 סנטימטרים מהרגיל. האיש מהעיר אמר: זו טעות, ממבנה העצמות זו לא אישה, זה גבר. כשחזרתי הביתה אחרי העבודה ואמרתי לאמא שלי, כך וכך, חפרנו את הסבתא והגגן אמר, זה בטח גבר שגובהו יותר מ-2 מטר: "את יודעת איך סבתא שלך נכנסה בדלת בראש כפוף!" היא הייתה גבוהה משני מטרים!

מאוחר יותר הגעתי לקבר אביו של אבי [הערה: יצחק פיליפ, 1853-93] ומצאתי אותו עם "O רגליים". אני חוזר הביתה ואומר לאמא שלי, מצאנו את סבא כך וכך. היא אמרה שהוא לא טוב בלתיפוס חזירים, למה? סוחרי בקר מכרו גם חזירים. הם החזיקו את החזיר בין הברכיים כדי שהקונה יוכל לבדוק מה הוא קונה. הוא לא היה טוב בזה.

חפרתי 85 גופות וקברתי אותן שוב, אולי זו הסיבה היחידה ששרדתי".⁸

ציטוט מתוך: ראיון בן ארבע שעות בעברית עם איזידור פיליפ, 1993; תרגום לגרמנית על ידי ראובן שטרן ופרנץ יוזף ויטשטאם; מסמך שמע ברשות המחבר.

נתיב הבריחה של איזידור פיליפ (*1906.02.09), רח' בוכומר 39, היה דרמטי הרבה יותר: הוא עבר לנוינדורף/ברנדנבורג ב-2 באוקטובר 1939. היה שם מרכז הכשרה ציוני לעלייה לארץ ישראל. ב-19 בנובמבר 1939 נשלח איזידור משם למחנה ההסבה של אגודת יהודי הרייך בגרמניה (RVJD) בפאדרבורן, גרונר ווג 86. כשנישא להני גרוסמן ב-22 בפברואר 1943, היה זה על סף גירוש קרוב. ב-2 במרץ גורשו כל 98 משתתפי המחנה מבילפלד ואיזידור נרשם באושוויץ תחת מס' 105008. לאחר עבודות כפייה באושוויץ III ובמחנה הריכוז מיטלבואו דורה ליד נורדהאוזן (מחנה בוכנוואלד), הוא שרד את צעדת המוות למחנה הריכוז ברגן בלזן במרץ 1945 ושחרר על ידי חיילים אמריקאים. נפטר בישראל בשנת 1980.

א.ב. גורלו של איזידור איסי יצחק פיליפ של Franz-Josef Wittstamm, ינואר 2023

איזידור נולד בשנת 1906 כראשון מבין חמשת ילדיהם של רוזה מרקוס (*1874 ברקלינגהאוזן) ואיש העסקים מקס פיליפ (*1882 ברקלינגהאוזן). כבתו של מרקוס מרקוס, באה רוזה מרקוס ממשפחת מרקוס היהודית, שהתגוררה בוסט רקלינגהאוזן מאז 1808. מנישואים אלה נולדו ארבעת האחים איזידור (*9.2.1906), אלפרד (*4.5.1907), ארנה (*16.4.1909) וקורט (*13.1.1911), שנולדו ברקלינגהאוזן. בדצמבר 1914 נולד אח נוסף אוסקר, אך הוא נפטר ב-5 בפברואר 1915. משפחת פיליפ התגוררה בבוכומר שטראסה 73 בבניין העסקים של הסוחרים סלמר וקלרה זאלברג; האחרונה הייתה היושבת ראש הוותיקה של אגודת הנשים היהודיות ברקלינגהאוזן-סוד.

אביו מקס גויס כחייל במלחמת העולם הראשונה ונדבק בזיהום במלריה, שהשפיע עליו מאוד בשנים הבאות עם התקפי חום חוזרים ונשנים וממנו נפטר בשנת 1927 בגיל 44 בבית החולים פרוספר ברקלינגהאוזן. איזידור פיליפ לא רכש הכשרה מקצועית מיוחדת לאחר שסיים את בית הספר היסודי; הוא כנראה עבד בשתי חנויות המכולת של הוריו בשנות העשרים. לאחר מות אביו, העסק ננטש ככל הנראה, ובכל מקרה הוא אינו מוזכר עוד ברשימת הגינויים של המפלגה הנאצית מאפריל 1933.

איזידור פיליפ (מקור התמונה: Privatarchiv Familie Philipp)

כבר בנעוריו היה איזידור פיליפ ספורטאי נלהב, אך הוא לא הצטרף למועדוני הספורט הבורגניים המקומיים - כמו הרוב המכריע של בני דתו היהודים - אלא למועדון הנוער היהודי (TuS Hakoah Recklinghausen), שצמח מתוך JJV (קיצור של: Jewish Youth Club Association). הוא התחרה באופן קבוע עבור מועדון זה והצליח גם לזכות במספר פרסים, כגון מקום שלישי בזריקה באליפות המדינה של VINTUS (קיצור של: Jewish Neutral Gymnastics and Sports Clubs of West Germany) באאן בשנת 1928. משנת 1930 ואילך אין עוד ידיעות על אגודה זו; יש להניח שהוא פורק.⁹

כבר בשנת 1931 אנו מוצאים את איזידור פיליפ כחבר מייסד ופעיל של מכבי רקלינגהאוזן, מועדון ספורט בעל השפעה ציונית עם שלוחות ברחבי גרמניה. גם כאן הופסקה הפעילות ב-1937 מפאת מחסור במקום. איזידור פיליפ עבר למועדון הספורט מכבי גלזנקירכן, שקיבל את האולם של המרכז הקהילתי היהודי. איזידור פיליפ עבד שם כמורה להתעמלות במשך שנתיים, עבודתו התרחבה ל

הרס אולם הקהילה ובית הכנסת בגלזנקירכן בליל הפוגרום שערך ה-SA ב-9/10 בנובמבר 1938.

משנת 1933 עד 1936 הועסק כנהג בחברת סיטונאות הטבק של אדולף ארון ברקלינגהאוזן. בזמנו, נאמר שהיה לו צי של 11 משאיות משלוחים, בנוסף לתחנת דלק משלו בחצר. עם זאת, העסקים עם מפעלי קייטרינג הולך ומתדרדר; אהרון נאלץ לעזוב

,Cf. Lorenz Pfeiffer / Arthur Heinrich, Juden im Sport in der Weimarer Republik
גטינגן 2019.

את השוק ונאלץ לפטר נהגים, כולל איזידור פיליפ.

אחיו אלפרד וקורט היגרו לפני 1938, וקורט ירד מרקלינגהאוזן כבר ב-1933 עם הפתק "בתנועה"; תחילה נסע לברלין ולאחר מכן היגר לחרונינגן, הולנד. אלפרד יוצא להולנד ב-10 במאי 1937. שניהם מצליחים מאוחר יותר לממש את ה"עלייה", כלומר את הדרך לארץ ישראל.

האחות ארנה נסעה לקלן עם בעלה ב-15 בספטמבר 1938. היא הועברה למינסק ברכבת הגירוש של קלן ב-20 ביולי 1942. עם זאת, הוא מעולם לא הגיע לגטו וכל 1,164 המגורשים נפלו קורבן לירי המוני ביער בלאגובשצ'ינה ליד מחנה ההשמדה מאלי טרוסטינק.

בשנת 1938 נאלץ איזידור פיליפ לוותר על רישיון הנהיגה שלו בשל צו שכוון נגד יהודים: היהודים "אינם אמינים ואינם מתאימים לאחיזה ולנהיגה בכלי רכב מנועיים". רשיונות נהיגה ומסמכי רישום רכב של יהודים בעלי אזרחות גרמנית שחיו בגרמניה היו אמורים להימסר מיד, לכל המאוחר עד 31 בדצמבר 1938, במשרדי הרישום או בתחנות המשטרה. במהלך ביקורו ברקלינגהאוזן בקיץ 1962, הוא לקח בחזרה את רישיון הנהיגה שלו במשרד התנועה בדרכים, אותו יישא עמו עד סוף ימיו.

לאחר פוגרום נובמבר, איזידור פיליפ מקבל זימון לגסטפו במטה המשטרה ברקלינגהאוזן. ברגע שהוא נכנס, רגשות לא נוחים מתגנבים אליו: "עליתי במדרגות, הייתה דלת ברזל, אתה נכנס ולא יודע אם תצא שוב"¹⁰. מאוחר יותר הוא מדווח: "[זה היה]... חבר של אבא שלי. הוא לא הורשה להודיע לנאצים שהוא חבר. אז הוא צעק עלי: 'למה אתה לא עושה... תסתלק מפה'. הוא צרח וצרח ובסוף אמר לי: 'לך, לך לזוולה, לך לארנהם! פשוט אל תישאר כאן. הייתי בהלם, לא ידעתי מה להגיד, שהאיש הזה, שהיה ראש הגסטפו, יכול להגיד לי דברים כאלה".

באותו זמן, הזמן המדויק נותר לא ברור, אמו לקתה בשבץ מוחי והייתה תלויה לחלוטין בעזרתו ובטיפולו. לאחר שהחלימה, נסעה איזידור פיליפ למחנה הכשרה בנוינדורף אים סנדה, ברנדנבורג, להכשרה חקלאית. כל המקומות נכבשו, החלוצים הוצבו במחנות הקציר בסביבה, פיליפ נשלח לאלטמאהליש. משם, לאחר סיום משימת הקציר, עבר למחנה ההסבה והפריסה של הקרוואנים בפאדרבורן (קיצור של: התאחדות יהודי הרייך בגרמניה), שהיה קיים מאז קיץ 1939. כאן התפנו רבים ממאה המקומות הפנויים, שכן 24 חלוצים יצאו לעלייה הבלתי חוקית דרך נתיב הים השחור. אמו נשלחה לבית האבות הישראלי באונה ב-29 באפריל 1940, שם נפטרה לפני פירוקו ב-2 במרץ 1942.

בפאדרבורן, איזידור פיליפ הפך לעמוד תווך חיוני בחיי המחנה בשל מחויבותו וכישרונו הארגוני. כמנהיג קבוצה (מדריך) וכ"שף" של החבר'ה הצעירים בהרבה, הוא מקפיד שמזון המתקבל על ידי יחידים יועיל לכולם. הוא מארגן באופן קבוע חגיגות ותחרויות ספורט. עד יולי 1941 היה המחנה אוטונומי יחסית מבחינה פנימית, אך היה תחת פיקוחו של הגסטפו והיה עליו למלא אחר הוראותיו של האופטשטורמפיהרר אוטו נגורני. בעימות עם נגורני, איזידור פיליפ היה חסר פחד: פעם חטף ממנו את כשרצו לירות בצ'אור

הנמלט, ואמר: "אני לא ארשה לך לירות ביהודי". שלוש השנים בפאדרבורן מתוארות על ידי הניצולים כ"אי באוקיינוס הסוער", אם כי המחנה ממשיך להתקיים רק כ"מחנה עבודה" לעיר פאדרבורן מיולי 1942.

בתחילת מרס 1943 נעצרו כל "היהודים המלאים" שעדיין הועסקו במחנות עבודה ובחברות הקשורות למלחמה במה שכונה "פעולת המפעל" הארצית וגורשו לאושוויץ. הסיבה לכך נעוצה בחוזה שחתם האס אס עם "אי גה פארבן", שבו הבטיח האס אס לספק 10,000 עובדים להפעלת המתחם הכימי הענק בונה, שמגורי האסירים שלו נודעו בשם "מחנה הריכוז אושוויץ III מונביץ"

הפך. היו מחאות אזוריות עזות, בעיקר מצד מפעלי החימוש בברלין. אפילו האופטשטורמפיהרר של האס-אס, אוטו נגורני, שהיה אחראי על מחנה פאדרבורן, התנגד לנסיגת הפועלים שהיו כה מועילים לפאדרבורן: "היהודים שלי נשארים כאן!", אבל הווטו שלו היה לשווא.¹¹

ב-22 בפברואר 1943, שבוע לפני הגירוש, התחתן איזידור פיליפ עם הני גרוסמן במשרד הרישום של פדרבורן, כנראה מתוך הנחה שיוכל להישאר יחד במחנה הריכוז. ב-2 במרס נסעו 98 הצ'אוורים מפאדרבורן עם היהודים שנעצרו ברחבי וסטפליה במה שמכונה פעולת המפעל דרך בילפלד לאושוויץ. אם המסע בן היומיים בקרונות משא סגורים ללא מים, ללא מזון, ללא עזרים סניטריים כבר היה סיוט, ההגעה לרמפה של אושוויץ היתה הלם: ארנסט מישל מדווח בספרו: "היו עכשיו שתי שורות, שתיהן התקדמו לאט. גברים לצד אחד, נשים לצד השני. [...] איסי דשדשה לידי. הוא היה אחד המנהיגים הכריזמטיים והאמינים ביותר בפאדרבורן. הוא היה דינמי, אופטימי ותמיד עזר. הוא היה חזק כמו שור. הני כבר היה בצד השני. דמעות זלגו על פניו. נגעתו בו. הוא רק הנהן".¹²

כל הגברים מפאדרבורן מוסעים במשאיות לצריפי ההסגר של מחנה המשנה בונה. שם, כולם סובלים מרעב. החבר'ה מפאדרבורן לועגים: "ובכן, איסי, איפה הלחם שלך עכשיו?" ברגע זה, פרדי דיאמנט, אותו הוא מכיר כתלמידו להתעמלות במכבי גלזנקירכן, נכנס לצריף וצועק בקול רם: "האם איסי פיליפ כאן? ומה מביא פרדי דיאמנט לשולחן? לחם!" איסי רק אומר: "נו, אתה רואה את זה עכשיו?"¹³

חלק מהקבוצה מוצב בקומנדו המלט של בונה, פיליפ הופך למנהל העבודה שלהם. הקאפו של יחידת העבודה הוא פושע אכזרי שאינו חושש להרוג אסירים. פיליפ אומר על האיש הזה: "הקאפו הזה הציל אותי. הוא הציל אותי, לא? במיוחד כשבאתי ודיברתי גרמנית טובה יותר מאחרים...". ל-500 "יהודי גרמניה הרייך" היחידים היה יתרון הישרדותי בבונה, בתנאי שדיברו ללא ניבים: הם יכלו להבין את פקודות האס-אס ולהעביר אותן הלאה באופן חד-משמעי. לכן הם שימשו לעתים קרובות כ

בעלי תפקידים אסירים. עם זאת, איזידור פיליפ לא יכול לסבול את זה לאורך זמן עם קאפו האכזרי, שרוצה לשתות שנאפס איתו, ועובר ליחידת תחבורה.

¹²

למרות החוקה העמידה שלו, הוא חלה בדלקת ריאות בשנת 1944 ונאלץ ללכת למרפאת האסירים של מחנה מונביץ' - מצב קריטי ביותר, שכן חולים קשים רבים נשלחו לתאי הגזים לאחר סלקציה על ידי רופא מחנה האס אס. ארתור פוזנסקי, ידיד אחות אסיר, לשעבר מראשי מפקדת עליית הנוער בברלין, מברך אותו במילים: "גם אתה איסי? גם הסולידריות של הקבוצה הציונית עוזרת כאן. פיליפ מדווח: "פרדי דיאמנט, לו נתתי שיעורי התעמלות בגלזנקירכן, הביא לי קערת מרק". שני צ'אוורים נוספים מפאדרבורן, מנפרד אברהם ונתן יוסלביץ', שכבר הרימו ידיים, מועמסים על משאיות

ר' מרגיט נערמן, עין אוג' ציון. Das jüdische Umschulungs- und Einsatzlager am Grünen Weg in Paderborn 1939-1943, ed. vom Verein für Geschichte an der Universität-Gesamthochschule Paderborn e.V., Paderborn 2000
ארנסט ו. מישל, "הבטחות נשמרו - נתיב חיים כנגד כל ההסתברויות", עם הקדמה מאת ליאון יוריס, מנהיים 2013.

בנוכחותו ומוסעים לבירקנאו. איזידור פיליפ ניצל מאימת הבחירה על ידי פוזנסקי.

איזידור פיליפ מדווח על התנגדות המחנה הציוני במחנה מונביץ: "היה, למשל, נחם. נוער חלוצי מאוחד. זה כבר לא משנה אם באת ממכבי (ציוני) או הפועל (יוניוניסטית), זה לא משנה, נחם, נוער חלוצי יונייטד. ליאו דיאמנט (1921-1944) מגלזנקירכן, אחיו של פרדי (1923*), שייך גם הוא לקבוצה זו. ניסיון הבריחה שתכננו לאחר כיבוי זרם המתח הגבוה בגדרות המחנה נחשף על ידי חשמלאי המחנה שהיה מעורב בפעולה. כאמצעי הרתעה, ליאו דיאמנט ושני לוחמים נוספים נתלו בכיכר הקריאה ב-10 באוקטובר 1944. הוא קורא ל-10,000 האסירים שעמדו בתור: "אנחנו האחרונים! תרימו את הראש! אל תאבדו את המורל! זהו המחזה האחרון! אתה תשרוד! אל תתנו לזה להרוס אתכם!"

תלייה זו היא סצנה מרכזית בספר "לקבור את הלילה, אלישע" מאת אלי ויזל, שעליו זכה בפרס נובל לשלום בשנת 1986. אבל הגרוע מכל עוד הקדים את האסירים בינואר 1945. עם התקרבות הצבא האדום נתן האס-אס פקודה "לפנות" את אושוויץ, ו-60,000 אסירים נשלחו לצעדות מוות. 10,000 האסירים ממחנה מונביץ' היו הראשונים שצעדו לגליביצה ב-18 בינואר 1945. איזידור פיליפ מדווח: "תיאו להמן ואני גררנו איתנו אסיר, צעיר חלש, לגליביצה. 80 ק"מ בשלג עמוק. כל מי שנשכב נורה על ידי אנשי אס-אס שרכבו על אופנועים עם מכוניות צד."

בגליביצה, האודיסיאה הקפואה דרך צ'כוסלובקיה מתחילה עבור 4,000 אסירים בעגלה פתוחה עם היעד מאוטהאוזן באוסטריה. שם, לעומת זאת, הטרנספורט נדחה, ולכן המסע חזרה לגרמניה נמשך. איזידור פיליפ מאפשר לחבריו לשרוד בקרון: במהלך עצירות החובה היומיות של הרכבת לתדלק את הקטר במים, הוא קופץ באופן בלתי חוקי מעל קיר הקרון עם קומקום וסיפק לכולם מים - זאת למרות הסכנה המיידית של ירי על ידי שומרי האס אס על "ניסיון לברוח". התעוזה שווה את זה; איש אינו מת במרכבתו, בעוד שבאחרים יש להתאבל על עד 30 הרוגים. האודיסיאה מסתיימת לאחר שישה ימים בתורינגיה; מתוך 4,000 האנשים המקוריים, 3500 עדיין מגיעים ל-KL Dora Mittelbau, שם ייצור V2 מתבצע במערכת המנהרות במדרון הדרומי של הקונשטיין.

חברו יורגן לונשטיין דיווח במסיבת יום הולדת 80 שארגן חווארים שלו לפיליפ: "יום אחד הופיע איסי והסביר שהוא יספק לחם. איך? "אני הולך להתאגרף. אבל אתה לא יכול להתאגרף בכלל!" "מה שחשוב, העיקר שאקבל לחם." הוא חזר, חבול וחבול, מחייך בביישנות ושלף כיכר לחם מתחת לחולצתו. הוא לקח סכין וחתך פרוסה אחר פרוסה וחילק אותה בין החברים.¹⁵

הפצצות בריטיות על נורדהאוזן ב-3 וב-4 באפריל 1945 הרסו חלקית גם את צריפי בולקה, שהיו שייכים לק.ל. דורה, והרגו 1,300 אסירי מחנות ריכוז. אנשי האס-אס פינו את מחנה דורה ולקחו עמם אלפי אסירים. איזידור פיליפ נרשמה במחנה הנשים ראוונסבריך, אך לאחר מכן הועברה למחנה הקבלה החדש וובלין ליד שוורין. שם הוא חווה שחרור על ידי חיילים בריטים ב-2 במאי 1945, לאחר ששומרי האס-אס כבר נמלטו יום קודם לכן לאחר הפצצות אוויריות בריטיות.

איזידור פיליפ ביולי 1945 בגהרינגסהוף
 (מקור התמונה: <https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&i>
 (tem_id=36440&ind=8

דרך ברגן-בלזן, הוא יגיע לברלין בשבועות הקרובים, שם יוכל להשיג תעודות זהות. משם הוא עושה את דרכו ל"קיבוץ בוכנוואלד", שהקימו הציונים בגהרינגסהוף ליד פולדה. יחד עם חברו ארנסט פיזה צימצ'ה גויס על ידי סיירים מהבריגדה היהודית ליחידה מיוחדת זו של הארמייה הבריטית ה-8, שהועברה מבסיסים בצפון איטליה לאנטוורפן ולאיינדהובן ביולי 1945. לאחר תום המלחמה ביצעה הבריגדה היהודית מבצעי הברחה לציונים בהיקף נרחב.

יותר מ-100,000 יהודים מתחום ההשפעה של הצבא האדום הוברחו לזלצבורג. פעולות אלה רשומות בהיסטוריה הישראלית כ"בריתה" (בעברית לטיסה). על פי הצהרותיו שלו, איזידור פיליפ הבריח 700 יהודים מגרמניה לבלגיה תוך 24 ימים ב"משולש הגבול". מאוחר יותר הסיע את המגורשים בשיירת משאיות מאנטוורפן למרסיי, שם, לאחר המתנה ארוכה, החלו בעלייתם לארץ ישראל בספינת האס תל חי במרץ 1946. כחשש, הספינה SS תל חי נתפסת על ידי הצי הבריטי מול נמל חיפה. מי שנכנס לארץ ללא אשרה, ובכך "שלא כדין", נכלא במחנה הבריטי עתלית ליד חיפה ומוחזק שם בדרך כלל חודשים. איזידור

אבל פיליפ מורשה לעזוב את המחנה לאחר שבועיים בלבד לכיוון קיבוץ דגניה א'. בישראל הוא מתחתן עם ציפורה פטרוסקה; יש להם שתי בנות.

בקיץ 1962 ביקר איזידור פיליפ שוב בעיר הולדתו רקלינגהאוזן. הוא מתגורר עם בת דודתו מרתה דה פריס לבית מרקוס, שגדלה כמוהו ברחוב בוכומר ברקלינגהאוזן-100. הוא מדווח בגאווה כיצד קיבל את רישיון הנהיגה שלו בחזרה ברקלינגהאוזן: "החלטתי להחזיר את רישיון הנהיגה שלי. הגעתי לעירייה, שם הכל נשמר, מבחני הנהיגה. הבאתי תמונת ספורט של עצמי, הוא צילם את התמונה, הדביק אותה עם חותם. שאלתי: 'אני צריך

לשלם משהו? "לא, לא! מגיע לך!" אם ככה זה אמור להיות, אז תודה!" קיבלתי את רישיון הנהיגה שאני נושא איתי עד היום".¹⁶ בספטמבר 1994 נפטר איזידור פיליפ בבית בתו באשקלון.

2. עלמה ודוד פיליפ ומשפחתם

הנס פיליפ ואחיו וולטר פיליפ (*10.09.1906), אריך פיליפ (*21.06.1908) וסנטה פיליפ (*1913) גדלו ברקלינגהאוזן כילדיהם של דוד פיליפ (*20.02.1880) ואלמה פיליפ (*14.04.1876) לבית זומר.

David Philipp * Recklinghausen
 Telefon 379. ■ Kreuzstrasse 20. ■ Telefon 379.

**Lager in chem.-technischen Oelen und Fetten,
 Dynamo-, Motoren- und sämtl. Maschinenölen.**

Wasserdichte und wollene Pferddecken.

Anfertigung von Zelten und Wagendecken.

**Sämtliche Verpackungen, Weissmetalle, Staufferbüchsen,
 Tropf- und Wasserstandsgläser**

halte stets auf Lager.

פרסומת מאת דייוויד פיליפ בספר הכתובות של העיר רקלינגהאוזן, עורך. לשנת 1930.

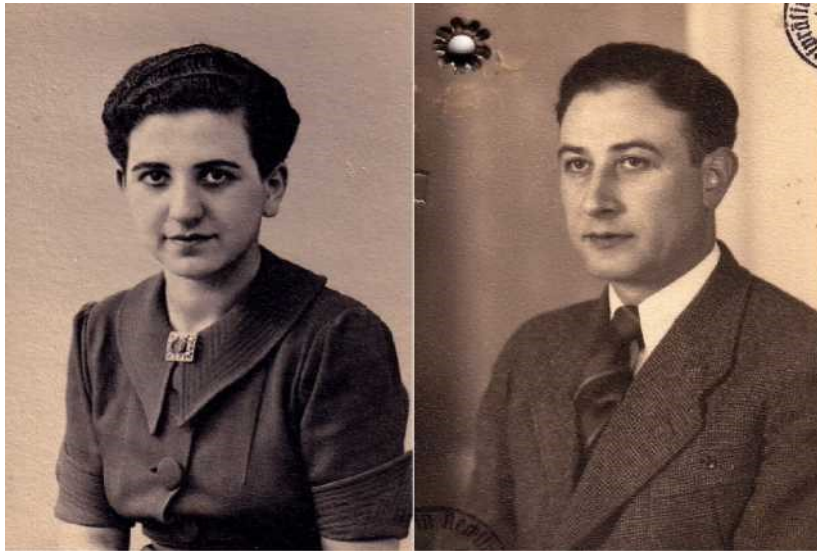
בשנת 1933 ניהלו ההורים את הסוכנות שלהם לשמנים באוארווג 53 והתגוררו בביתם ברחוב גורשטראסה 11. בשנת 1930, בנוסף להנס ("נוסע"), נרשמו בבית גם אחיו ולטר ואריך - כל אחד מהם רשום כ"סוחרים" - בפנקס הדיירים.

הסבים והסבתות יצחק (1853-1893) והנרייט פיליפ לבית מאייר (1852-1933) היו בעלי בית עם חנות מכולת סמוכה באוארווג 14, שבו התגורר בשנת 1930 עוד אחד מבניהם, נורברט (*1882).¹⁷ הסבתא בת ה-82 עדיין נאלצה לחוות את יום החרם ב-1 באפריל 1933, שהכביד עליה נפשית כבדה. היא נפטרה ב-4 בספטמבר 1933 ונקברה עם בעלה בבית הקברות היהודי ברקלינגהאוזן.¹⁸

¹⁷ Adressbuch der Stadt Recklinghausen, Ausg 1930, עמ' 176.

¹⁸ על הביוגרפיה של הנינה ראה Le Queau, ראה הערה 3.

שניים מאחיו של הנס שרדו את השואה: האחות סנטה (*1913) היגרה זמן קצר לאחר נישואיהם ב-3 בנובמבר 1938 ברקלינגהאוזן עם ולטר שטראוס (1899-1976) לשנגחאי, אחד ממקומות המקלט האחרונים לנרדפים.¹⁹ האח וולטר, בן 53, היגר ללונדון ב-25 במרץ 1939. בספטמבר 1940 הוא ואשתו מרגרטה פיליפ לבית לוי הצליחו להודיע להוריהם על לידת ילד מלונדון. וולטר פיליפ נפטר בלונדון בשנת 1974.

סנטה וולטר פיליפ 20

במכתב, שהעביר וולטר לאמו (חותנו) אלמה פיליפ באמצעות "לשכת המסרים של הצלב האדום" בלונדון, כתובתה מצוינת כבית משפחת שטרנברג, רח' בוכומר 82.

RED CROSS MESSAGE BUREAU,
8, KENSINGTON PARK ROAD,
LONDON, W. 11.
WAR ORGANISATION OF THE BRITISH RED CROSS
AND ORDER OF ST. JOHN

To: Prisoners of War, Wounded and Missing Department

From: Comité International de la Croix Rouge Genève

ENQUIRER
Name: Philip (Mrs.) Evelyn
Christian name: Evelyn
Address: _____

Relationship of Enquirer to Addressee: Daughter-in-law
Wie ist Fragesteller mit Empfänger verwandt?

The Enquirer desires news of the Addressee and asks that the following message should be transmitted to him.
befördernd dieser Meldung.

Wir gesund, ihr auch. 22 Juni gesundes Mädchen angekommen. Evelyn, Greta, wchlauf, ebenfalls Ilona. Post erhalten. Senta, Walter gesund. Kusse Walter, Greta, Ilona. Evelyn.

Date: 12.6.40

ADDRESSEE
Empfänger
Name: Philip (Frau) Alma
Christian name: Alma
Address: c/o Frau Sternberg Mecklenghausen Bochumerstrasse 62 Germany

COUPON-RÉPONSE
15 JANU 1941

3168 * 18 SEP 1940

Wir gesund, ihr auch, Hans, Fides arbeitet, große Freude an Evelyn, auch Ersen ebenfalls gesund, was macht Friedel Gräse Vater, Mutter, Erich Herbert, Sophie

als. Frau Alma Philipp Recklinghausen i. H. Westfalen
Bochumerstrasse 75.

מכתב מלונדון, בתיווך הצלב האדום לאלמה פיליפ 21

כדי להפלות לרעה ולבודד עוד יותר את האזרחים היהודים, הונפקו להם בתחילת 1939 "תעודות זהות". מסמכי ההפלה היו מסמכי הקרטון שהונפקו על ידי מטה המשטרה עם טביעות אצבע, חותם אדום אות J [יהודי] ושם פרטי מאולץ נוסף: לגברים, "ישראל", לנשים "שרה" הייתה אמורה לסמן את המקור "הגזעי"²², שלמרות אידיאולוגיית הגזע הנאצינל-סוציאליסטית לא היה ברור שלא ניתן לזהות אותו.

21

22

גם תעודת הלידה של אריך פיליפ, שנולד ב-21 ביוני 1908, סופקה בקפדנות בירוקרטית בתוספת בכתב יד: "רקלינגהאוזן, 16 בינואר 1939. האדם שממול אימץ גם את השם הפרטי "ישראל". ההיפוך מיום 6 בנובמבר 1946 נכון מבחינה בירוקרטית באותה מידה: "הערת השוליים הנ"ל נמחקת בזאת ex officio בפקודת האוברפרזידנט של פרובינציית וסטפליה בהתאם לסעיף 134 DA. באותו זמן, אריך פיליפ כבר נרצח, על פי בית המשפט המחוזי של רקלינגהאוזן מיום 28.2.1953, על פי הפתק הנוסף האחרון, "הוכרז מת ותאריך המוות נקבע להיות 8.5.1945...". - תעודת לידה, StA Recklinghausen, משרד הרישום.

Kennort: Recklinghausen	
Kennnummer: A. 00 772	
Gültig bis 18. Januar 19 44	
Name	Philipp
Vornamen	Josef - Israel
Geburtstag	21. Februar 1880
Geburtsort	Kögel, Prov. Göttingen
Beruf	Kaufmann
Unveränderliche Kennzeichen	pslm
Veränderliche Kennzeichen	Operationalkarte an der linken Kopfseite
Bemerkungen:	

Rechter Zeigefinger

Linker Zeigefinger

Josef Philipp
(Unterschrift des Kennarteninhabers)

Recklinghausen den **18. Jan.** 19 **39.**
Der Polizeistaffeln in Recklinghausen
Josef Philipp
(ausstehende Behörde)

(Unterschrift des ausfertigenden Beamten)

תעודת זהות של דוד פיליפ, 19 בינואר 1939²³

בינתיים, עם חקיקת "חוק השכירות של היהודים" מ-30 באפריל 1939, נמשך שלילת זכויותיהם בגרמניה והחלה המטרה להפריד בין "ארים" ל"לא-ארים" ובסופו של דבר לבודד את האזרחים היהודים בכמה בניינים, "בתי היהודים". ב-1 בינואר 1940 קיבל הנס, שנמלט לצרפת, מכתב מהוריו ומאחיו אריך באמצעות הצלב האדום מרקלינגהאוזן-סוד, שם מצאו השניים עבודה במשך שלושה שבועות.²³ הם לא כתבו איזו עבודה היא. הכרטיס המשפחתי של משרד רישום התושבים, שהונפק לאריך בשנת 1941, מספק מידע. מתוך הערכים הקודמים

²³ נדפס במקור ב-Le Queau, ראה הערה 3, עמ' 31f.

"שוליית עסקים" ו"איש עסקים" הפכו כעת לתואר התפקיד "עובד הנדסה אזרחית".²⁵

ברכתו של וולטר ל"אבא, אמא, אריך, נורברט, סופי" ב-15 בינואר 1941 הגיעה כעת לכתובת Bochumer Str. 75, בית משפחת היימברג.²⁶ ב-24 במאי 1941 הורתה מפקדת הגסטאפו במינסטר על פינוי בתים נוספים.

לבסוף שובצה משפחת פיליפ גם בחמשת "בתי היהודים" האחרונים: אלמה, דוד ובנם אריך ברח' בוכומר 100²⁷ ונורברט פיליפ, אחיו של דוד, ואשתו סופי פיליפ בביסמרקשטראסה 3.

אריך פיליפ²⁸

ברח' בוכומר 100 הצטופפו 19 אנשים משמונה משפחות בתשעה חדרים. לשלושת הפיליפינים הוקצו חדרים ב-1%. "אגודת יהודי הרייך בגרמניה", שקבעה המדינה ב-4 ביולי 1939, נאלצה להכין את רשימות ההקצאה בעצמה.

²⁵

²⁶

²⁷

כרטיס משפחתי "אריך ישראל פיליפ" ממשרד רישום התושבים, StA Recklinghausen, אילוס. של המסמכים בלה קוו, ראה הערה 3, עמ' 22.
 Cf. Pohl, Wo du gehen und stehst ... Stätten / Iorגן / Geck / Georg Möllers der Herrschaft der verfolgung und des Widerstandes in Recklinghausen 1933 bis 1945, ed. v. Verein für Orts- und Heimatkunde und der Volkshochschule Recklinghausen, Recklinghausen 2002, p. 123f.
 StA RE, Bestand III, No גם ראו; Recklinghausen, Recklinghausen 2002, p. 123f.
 StA RE, Bestand III, Nr. 6520, אריך הוצב בבית 6 Paulusstraße.
 Le Queau, ראה הערה 3, עמ' 19.
²⁸

כמו בכל מקום אחר, היה הסניף ברקלינגהאוזן בשליטת הגסטפו ומשמעותו הייתה סוף עצמאותה של הקהילה היהודית. במהלך המחקר לא היה ברור בתחילה היכן מתגוררת רות פיליפ, לבית ויסר (*16.05.1921 בגלזנקירכן), אשתו של אריך. משרד רישום התושבים של העיר רקלינגהאוזן רשם את מעברו הכפוי של אריך מאורוג 53 לרח' בוכומר 75 ב-10 באוגוסט 1939 ולרח' בוכומר 100 ב-5 ביולי 1941. בשל הריתוק הדוחק הזה וחוסר הוודאות לגבי העתיד, הם נישאו רק ב-13 בנובמבר 1941, ואריך עבר ארבעה ימים לאחר מכן ("גבר לאישה") ל"ארנסט פום ראט-שטראסה 6", גם הוא "בית יהודי" שעדיין היה שייך למשפחת אהרון, שם נאלצה רות להתגורר בינתיים. לרגל יום הולדתו של הפיהרר בשנת 1939 נקרא רחוב פאולושטראסה לשעבר על שמו של חבר מועצת הצירות שמותו שימש את ההנהגה הנאצית כאמתלה לליל הפוגרום.

ב-24 בינואר 1941, ארבעה ימים לאחר "ועידת ואנזה" הידועה לשמצה, הובלו יהודי רקלינגהאוזן במשאיות לנקודת הריכוז בגלזנקירכן. כמו בכרטיס הרישום של אריך פיליפ, הרישום הרשמי היה "24.1.42 עד לא ידוע". ב-27 בינואר 1942 גורשה עם כ-1,000 יהודים מתחנות וסט רקלינגהאוזן, בוכום, גלזנקירשן ודורטמונד מהתחנה המרכזית המקומית בטרנספורט דורטמונד לגטו ריגה, שם נספו גם ששת בני המשפחה.³⁰

אלמה ודיוויד פיליפ היו הקורבנות הראשונים. מיד לאחר שהגיעו בקור המקפיא לתחנת המשא ריגה-סקירוטובה, הם הפכו לקורבנות של חוסר המצפון של משטר הטרור של האס אס. בגלל ההליכה הארוכה לגטו ב"פרברי מוסקבה" הציעו השומרים משאיות כאמצעי תחבורה לקשישים ולמחלישים שהגיעו. רולף אברהמסון, אז בן 17, אחד הניצולים הבודדים מריגה סיפר:

"והוריו של אריך פיליפ עלו על המשאית [...]. אבל האנשים לא לקחו את המכונית לגטו, אלא ישר ליער ביקרנייקי. זה היה ליד כפר ליד ריגה. היה שם יער ענק, ונחפרו שם קברי אחים. יש

תיק רישום תושבי StA Recklinghausen, כאן: כרטיס משפחתי של אריך פיליפ. בעניין זה ראה "Möllers/Pohl, Abmeldung nach "unbekannt", ראה הערה 27.

לאחר מכן היא נורתה. מה היית צריך את האנשים האלה? כל מה שהיית צריך זה עובדים".³¹

ב.א. גורלו של הנס פיליפ (1911 - 1945)

הנס פיליפ בגיל 2032

הולף אברהמסון, "מה נעשה כשהמלחמה תסתיים?" שלבי החיים 1925-2010; אסן 2010, עמ' 24.

בזמן גירוש משפחתו מרקלינגהאוזן, הנס פיליפ לא התגורר בעיר הולדתו זמן רב. בגיל 19 נשא לאישה את פידס רודולפין אנה בונטה (07.08.1892) המבוגרת ממנו בהרבה ב-5 באוקטובר 1932 והתגורר תחילה בבכרך.³³ היא נולדה ברקלינגהאוזן וגדלה עם אחים ואחיות, בתם של היינריך יוזף ולינה בונטה, לבית האסנקאמפ, במשפחה קתולית. שותפו המאוחר יותר לגלות צרפת מתעד את לידתו של בנו הבלתי חוקי של הנס פיליפ, שמת מאוחר יותר בתאונת שחייה.

לאחר שהנס פיליפ עבר לאיסרלון ב-25.08.1936, נרשם שמה של אשתו פידס ב-20 בנובמבר 1936.³⁴ המשפחה עברה מספר פעמים, האחרונה שבהן ב-4 ביוני 1938 לשוצנהוף 14.³⁵ הנס פיליפ מצא עבודה כשידה בחנות הכלבו של משפחת ארליך היהודית במה שהיה אז "אדולף-היטלר-פלאץ" 10 (היום שוב: ראטהאוספלאץ),³¹ ששכן ליד כתובתו הראשונה. המשפחה, שעבדה באיסרלון מאז 1887, הייתה בעלת³² חנות גדולה לכלי בית: "ארליך ושות' פורצלן, גלסווארן, גלנטריה, שפילווארן" היו³³ שלטי החוצות על תמונה משנת 1925.³⁶

האלימות של ליל הפוגרום ב-9/10 בנובמבר 1938 השפיעה על הנס פיליפ באופן אישי ומקצועי. חלונות הראווה והתצוגות של חנות הכלבו ארליך נהרסו אף הם; אילץ את הבעלים למכור למכירה כפויה. כמה מבני המשפחה גורשו ב-1942 ונרצחו במינסק. זיגפריד ארליך (1888), הבעלים ומעסיקו האחרון של הנס פיליפ, נהנה מהגנה מוגבלת בשל נישואיו לאישה "ארית". הוא נלקח לברלין זמן קצר לפני תום המלחמה ונהרג שם ב-6 במרץ 1945.³⁷ גם הנס פיליפ איבד את קיומו המקצועי כתוצאה מכך. הוא נעצר ב-11 בנובמבר ולא יכול היה לצאת מכלא המשטרה באיסרלון עד 1 בדצמבר 1942.³⁸

תיק הרישום של העיר איסרלון מתוארך להגעתו של המעצב הנס פיליפ, שנישא לפידס פיליפ ב-5.10.1932 בבכרך / ריין ב-25.08.1936, ורמינגסר 1 (מידע מארכיון העיר איסרלון). תצהיר של פידס פיליפ עבור המשד להשבת רכוש איסרלון ב-21 במרץ 1956, ארכיון העיר איסרלון, אוסף B9, מס' 356, משך 1974-1949).
בספר הכתובות של העיר והמחוז של איסרלון (מהדורת אוקטובר 1939) רשום הנס פיליפ כ"מעצב".

-art-kunstmatrixcom/fr/artwork/fotoarchiv-stadt-iserlohn/die-familie-ehrich-in-iserlohn (03.08.2021)

ע"ש על כך: <https://www.bundesarchiv.de/gedenkbuch/de860341>.
תצהיר של פידס פיליפ מיום 21 במרץ 1956 במשד להשבת רכוש איסרלון (ארכיון העיר איסרלון, אוסף B9 מס' 356; משך 1974-1949).

בהיסטוריה המשפחתית המאוחרת יותר, הנס פיליפ וחברו נכלאו בדיסלדורף על ידי הגסטפו בשנת 1939. שם עונו במי שתייה מלוחים, הוכו בחצר, בעטו בהם במגפיים והחבר נרצח באכזריות לנגד עיניו של הנס.³⁹ בשנת 1956 דיווח פידס פיליפ על ניסיון הבריחה שלו עם "ארבעה חברים סובלים" דרך בלגיה, שהוסגר לגסטפו והוביל למאסר בכלא בית המשפט בקלן (21.03.25.04.1939).⁴⁰ הוריו של הנס פיליפ - על פי איזבל³⁴ לה קאו - שיחדו מאבטח זקן כדי שיצליח להימלט.

³⁵ ב-1 באוגוסט - לדברי אשתו פידס - הוא הצליח לברוח לאיטליה; בתיק הרישום של איסרלון נרשם רשמית מעבר ל"שנחאי/סין" ב-29 ביולי 1939. ישנן גרסאות שונות של נתיב הבריחה בפועל, כמו זו בתמיכת חברי אמסטרדם של ההורים דרך הולנד למדריד, ואז למילאנו. ממילאנו הוא הצליח להיכנס לצרפת עם ויזה קונסולרית³⁷ צרפתית מתאריך 6 ביולי 1939, זמן קצר לפני שצרפת נכנסה למלחמה, שם הוא רוצה להילחם בהיטלר. לאחר שוויתר על אזרחותו הגרמנית, הוא נחשב כיום לחסר אזרחות.³⁸

מעצר ומאבק נגד "היטלר העצמי החלש"

הכרזת המלחמה הרשמית של צרפת ובריטניה לאחר הפלישה הגרמנית לפולין ב-1 בספטמבר 1939 הציבה את הנס במצב קשה. למעשה, הוא רצה להילחם בצבא הצרפתי נגד "היטלר חזיר", כפי שהוא מסביר כמה פעמים. מנקודת מבטם של הצרפתים, לעומת זאת, הוא נכלא בתחילה כמו כל הגרמנים, למשך שלושה חודשים באוויר הפתוח במחנה דה טרווייר ד'אנטיב.

תמונת תעודת זהות של עלמה פיליפ, ⁴¹

הוא עדיין מקבל סימני חיים ממשפחתו. מכתב מאמו, מתאריך 1 בינואר 1940, מביא חדשות מאשתו פידס ומציין את תנאי החיים החדשים והגרועים של המשפחה ברקלינגהאוזן⁴¹:

רקלינגהאוזן-סוד, 1 בינואר 1940

ל. הנס שלי

כפי שלמדתי מהל. פידס שבילה איתנו את חג המולד, אתה G. s. d. [תודה לאל] טוב, ששמחנו עליו מאוד. אני יכול גם לתת לך חדשות משביעות רצון מאיתנו. גם פידס מצליחה מאוד, נראית נהדר והתחזקה. שמחנו מאוד מהביקור שלה, היא ישנה עם דודה סופי, כי לא היה לנו מקום לישון. אבא עובד כאן בדרום כבר שלושה שבועות בערך וגם אריך נמצא באותו מקום. [...] כבר כיוונת את עצמך שם למטה וכבר שלטת ב-"Parlez-vous français". [...] בכל מקרה, נראה שמזג האוויר שם נעים ולא קר. ירד כאן שלג וקפא. גם החורף יסתיים בקרוב. בינתיים השנה מגיעה לסיומה ואני מאחל לכם בהצלחה לשנה

⁴¹ נדפס מחדש בלה קוו, ראה הערה 3, עמ' 31.

החדשה שהתחילה ומקווה שהחלומות שלכם יתגשמו. [...]

קטע מפה מיום 4.2.1940

מדצמבר קיבל הנס - בתנאים גרועים במפעל לבנים פתוח ומאובק במחנה המעצר קמפ דה מיל - מעמד של "נותן שירות לצבא". עם סמל הצרפתיים

תחת דגלי בריטניה ובכתובת יחידתו - *CRE Aix les Milles 156. RR, 14e* - *Compagnie, 4e Batallion* - הנס כתב כרטיס מתאריך 4 בפברואר 1940 לאחיו וולטר, *Bassett Road, London W 10 22*.

בספר הוא מדווח על ביקור חג המולד של פידס אצל הוריו ועל השיקולים להביא את אשתו פידס לצרפת דרך איטליה ומבטא את קונפליקט רגשותיו: "אני רחוק מכולם כאן. אין לי אף אחד - וזה כואב. אין ספק שיש סביבי הרבה חברים ואנשים ישרים, אבל הם לא שלי. אם היית יכול לעבוד ולהרוויח כסף, הכל היה קל יותר. אתם יכולים לעזור אחד לשני, אבל כל עוד אתם במחנה, אתם חסרי אונים. צריך להישאר בריאים ככל האפשר כדי לראות אחד את השני שוב בסוף המלחמה. נקווה שהכלב היטלר ייכנע בקרוב. אז יהיה שלום באירופה. אני רק יכול להגיד לך שהמצב הכלכלי שלי רע מאוד כרגע."⁴³

המעבר למנוסק / מחוז אלפ-דה-הוט-פרובנס ב-31 בינואר 1940 היה אמור לשנות את חייו. ראשית, הקבוצה קיבלה מדים, מגורים טובים בבית קולנוע לשעבר, שירותים ומים זורמים, טיפול רפואי וקצת זמן פנוי. במחנה הייתה אפילו חנות קטנה, כדי שיוכל כעת ליצור קשר עם אחיו וולטר בלונדון בדואר ועם אמו אלמה באמצעות הצלב האדום.

A, 29 באפריל 1940, הוא כתב לוולטר על נייר מכתבים של "בר מפואר. *Tabacs*, *Place Saunerie, Manosque*"⁴⁴:

"... אני גאה להיות דוד בקרוב, אבל אני לא מבין למה אתה רוצה לעשות מזה כזה סוד. לבסוף צאצא למשפחת פיליפ. אני גם מבין שהמצב לא כל כך טוב. כל מהגר צריך להילחם, לשקול מה יש לי להילחם לבד בשדה הרחב. זמן רב לא שמעתי מיקירינו *u. bin* מודאג מאוד, כפי שאתם יודעים ורואים אני חייל צרפתי מזה זמן, *u. bin* שמח להיות מסוגל לעזור, נגד כלב הדמים הזה היטלר בעוד כמה ימים הקריאה האחרונה שלי לשירות כנראה תגיע. אני אשלח לך תמונה של איך אני נראית במדים. אני עדיין עובד בשביל הצבא. אנחנו עדיין לא מרוויחים כלום. אני מאוד חזק, אבל מה לעשות. אפילו קיבלתי⁴³ את הדואר במתנה. כרגע אני עובד במקצוע שלי כצייר. אני דואג מאוד לקרובי המשפחה שלנו כי אין לי חדשות, זה נורא. אבל אתה צריך להיות קשוח, זו המלחמה, אבל אתה צריך לסבול את מכות הגורל. במכתבך האחרון ייעצת לי להתגייס לצבא הצרפתי. לכן נכנסתי לארץ עם ויזה מיוחדת. עכשיו, בעזרת השם, מי ייתן ומה שיבוא. מה מצבך הבריאותי, גרטה היקרה? ואתה, וולטר, אתה משוחזר ועומד על הרגליים? אם היית יכול, היית יכול לשלוח לי תרומה או יותר טוב 5 - 6 שילינג. חייל צריך לפעמים משהו. אני רוצה לפנק את עצמי בקפה במהלך טיול בחוץ [...]. יש לנו זמן פנוי מ-19:30 עד 21:00 וכל היום בימי ראשון. הישאר בבריאות טובה וכתוב לי בקרוב לכתובת *H.P. 157e. R.R*.

Le Queau, ראה הערה 3, עמ' 32f.
שם, עמ' 40.

[...] .14e *Compagnie Manosque B.A*

כדי לשפר את מצבו הרעוע, הוא לקח על עצמו עבודות גינון ותיקון וכך גם בא במגע עם שתי נשים מבוגרות, אליזבת ולואיז אן בויאר.

הנס פיליפ מול קפה גליישר במנוסק⁴⁵

ב-18 במאי 1940 הוא נקרא למחסן הארטילריה בלה מאן עם כ-3,000 חיילים כדי לסייע לצבא הבריטי, מכיוון שהמתקפה הגרמנית נגד הולנד, בלגיה, לוקסמבורג וצרפת החלה ב-10 במאי. עם זאת, מהירות ההתקדמות הגרמנית ועליונותן של התקפות הלופטוואפה הובילו לכך שכוחות העזר פוטרו כבר ב-17 ביוני כדי לפלס את דרכם בכוחות עצמם. מהלך המלחמה אילץ את הפליטים לנסוע בלילה. בנוסף, הנס נתקל בחוסר אמון בגלל המבטא הגרמני שלו, כך שהוא נאלץ לכסות את רוב 300 הק"מ למנוסק ברגל ללא אפשרות של קארפול. במה שהיא כיום "עיר הולדתו", הוא הוכשר כגרפיקאי וגם תיקן חלונות כנסיות בעיר.

שם, עמ' 42.

עם כניעת צרפת ב-22 ביוני 1940 נחשפו המדינה והמהגרים שנמלטו ממנה לאחיזת משטר הטרור הנאצי. מנוסק שכנה בשטח צרפת, שנוהלה על ידי משטר וישי ועדיין לא נכבשה על ידי הגרמנים באותה תקופה. אלא שהמחיר הפוליטי לכך היה שיתוף הפעולה עם המעצמה המנצחת. כך למשל, מאז ספטמבר קיים בסיס חוקי לקבלתם של זרים מובטלים למחנות מעצר. בטופס הבקשה שהגיש ב-23 בדצמבר 1940 לקבלת תעודת

זהות, עדיין תיאר עצמו הנס כ"נותן שירות בהתנדבות... במלחמה".⁴⁶ בפברואר הוא קיבל תעודת זהות. בשנת 1940 הצהיר שוב ושוב בפני רשויות המדינה כי אמו אלמה, לבית זומר, היא קתולית.⁴⁷ בתיק הזר, לעומת זאת, נתונו כבר סומנו באדום, בכתב יד בתוספת "יהודי".

ב-15 בינואר 1941 הוא אומץ כדי לשפר את מצבו; כעת הוא נשא את השם פיליפ-בויאר. באפריל 1941 פגש הנס גם את הספרדייה מנואלה גאלרה (27.05.1917), בתם של אנה אלונזו וקלמנטה גאלרה מאלבוקס, אנדלוסיה), שעבדה שם בקפה גליישר במנוסק. שנה לאחר מכן נולדה בתם אנני בבית החולים בדינייה.

בינתיים, הנס גם יצר קשר עם פידס בנוגע לגירושים. מצד שני, חתונה הייתה אמורה להידחות לסוף המלחמה כדי לא לחשוף את בתם לאנטישמיות גוברת. אף על פי שהנס הצהיר כעת על השתייכותו הדתית כקתולי, הוא חשש מאחיזת המשטר הנאצי. אז הילד הוטבל בשם אן-מארי וקיבל את שם משפחתה של האם.

בחלק הכבוש של צרפת החלו גירושי היהודים למחנות העבודה ולמחנה ההשמדה אושוויץ כבר ב-27 במרץ 1942. בכך הבחינה הבירוקרטיה הצרפתית באופן שיטתי בין יהודים צרפתים ליהודים זרים. עד סוף אוגוסט כבר גורשו 25,000 יהודים, ביניהם

---

⁴⁶ שם, עמ' 46.

⁴⁷ שם, עמ' 15.

אבל אף אחד מצרפת של וישי עדיין לא.⁴⁸ עם זאת, רישומם השיטתי בוצע גם שם משנת 1942 ואילך. בסוף אוגוסט נערכו הפשיטות הראשונות על כ-7,100 יהודים חסרי אזרחות.

הפעולה פגעה גם בהנס פיליפ ב-25 באוגוסט 1942 בשעה 23:30. מעצרו של "sujet Allemand PHILIPP Hans né le Septembre Recklinghausen (Allemagne) de .David et de Sommer Anna, sans profession, demeurant a Manosque, No Boulevard Elimir Bourges 39"⁴⁹ בוצע על ידי שני ז'נדרמים צרפתיים. בסך הכל בוצעו במחלקה 54 מעצרים. הרשויות עצמן טענו כי יישמו זאת בטקט הרצוי. הנפגעים נרגעו מהאפשרות שלא יוסגרו לגרמנים, אלא ייכלאו בניס. תגובת הציבור מוערכת כאמביוולנטית, המתוארת מצד אחד כהקלה על סילוק ה"בלתי רצויים" (הבלתי רצויים) ומצד שני כ"רחמים" (חמלה).⁵⁰

48

49

על המצב בצרפת: ז'ראלד רייטלינגר, הפתרון הסופי. ניסיונו של היטלר להשמיד את יהודי אירופה 1929-1945, ברלין 1956, עמ' 344-372: בצרפת חיו כ-300,000 יהודים. מתוך 65,000 המגורשים, פחות מ-10% היו בעלי אזרחות צרפתית. Le Québec, ראה הערה 3, עמ' 61. תוקף תעודת הזהות שלו עד 23 באוקטובר 1942 עדיין מצוין בטופס המעצר. שם, עמ' 163.

50

MINISTÈRE
DE L'INTÉRIEUR
DIRECTION GÉNÉRALE
DE LA
POLICE NATIONALE
SERVICE
DES RENSEIGNEMENTS
GÉNÉRAUX
(District des Basses-Alpes)

ETAT FRANÇAIS

DIGNE le, 27 AOUT 1942

ARRIVÉE

Le Commissaire Principal SANGLA
Chef de Service

à Monsieur l'INTENDANT de POLICE
Sécurité Publique à
N I C E

En communication à :

M. Le Préfet des Basses-Alpes (Cabinet), à DIGNE

J'ai l'honneur de vous rendre compte
qu'il a été dirigé ce jour sur Nice :

1° - par train de 6 heures, 3 israélites étrangers les
nommés :

GRUMBLATT Liné née MICHELSEK
GRUMBLATT Judet arrêtés à Gréoux-les-Bains
PHILIPP Hans, arrêté à Manosque;

2° - par train de 14 heures 50 :

2 israélites allemands, les nommés :

TURCK Walter de Moustiers
ZUG Wilhelm François, arrêté à Annot sans sauf-conduit
venant de Nice allant à Lyon.

LE COMMISSAIRE PRINCIPAL
Chef de Service

מסמך העברה מאת הנס פיליפ, 27.8.1942⁵¹

לאחר שאושפזו בדינייה, הודיעה המשטרה למשרד בניס ב-27 באוגוסט כי הם יועברו ברכבת תחת משמרתו של הנס פיליפ בקבוצה של "3 תיירים"⁵² בני ישראל.

מנואלה פעלה מיד שוב ושוב לשווא לשחרורו, כולל עם בנו של הנוטריון של האחיות בוואר. ביולי 1941 הפקיע משטר וישי גם רכוש יהודי בשטחו.

הנס הועבר עם 277 גברים, 283 נשים ו-15 ילדים מצריף בעיר - עם אזרחות אוסטרית, גרמנית או פולנית - ב-32 קרונות, בהם 29 קרונות משא, למארסיי. מנאלה קיבלה כרטיס שהנס זרק מהרכבת בדרך; למרבה האירוניה, היו אלה גלויות עם דיוקנו של מרשל פיליפ פטן, שעמד בראש הממשלה המשתפת פעולה, שהוצגו ללא תשלום בתחנות: "אני עוזב. אני לא יודע לאן ללכת. תעשה כל מה שאתה יכול - תתקש. אם עוד לא מאוחר מדי. הנס שלך"⁵³

ריימונד ראול למברט (נפטר ב-1943) מצטט עד ראייה שסיפר כי האנשים הנואשים התנפלו על מים ומזון במהלך עצירה במרסיי וכי אישה ניסתה לספר לפעוטה בפני עוברי אורח.⁵⁴ התחנה הבאה בדרך למוות הייתה מחנה דרנסי בחלק הכבוש של צרפת, לשם הגיע הנס פיליפ ב-1 בספטמבר. מחנה המעבר 20 ק"מ צפונית לפריז, מצויד בגדרות תיל ובמגדלי שמירה, היה צפוף לחלוטין עם עד 7,000 אסירים בשיאו של גל המעצרים. רוב רכבות המוות שיצאו מכאן נלקחו לאושוויץ. ביניהם היה פאול רוזנטל (*1899) מרקלינגהאוזן, שכבר נשלח לאושוויץ ב-7 באוגוסט 1942.⁵⁵

בדרנסי נכשלו גם ניסיונותיה של מנאלה להתערב שם בטלפון לטובת הנס. היא קיבלה את המידע מקצין צוחק שהוא כבר הועבר ליעד לא ידוע. שיירה מס' 29 הפליגה מבורז'ה-דרנסי לאושוויץ ב-7 בספטמבר 1942 עם 900 קורבנות והגיעה לקוסל שבשלזיה עילית ב-9 בספטמבר 1942. שם נקלעו המגורשים למערכת מחנות עבודת הכפייה, שנוצרו בשיתוף פעולה בין האס אס לחברות תעשייתיות גרמניות.

הנס פיליפ היה תחילה במחנה לורהוטה (מפעל בטון), אחר כך קוניגסהוטה (כבשן פיצוץ) ומפברואר 1943 במחנה עבודת הכפייה בלכהמר (מפעל הידרוגנציה של אי גה פארבן). כדי לייעל את העבודה, הוקם מחנה של צרפתים, שבו הנס וצרפתי לקחו על עצמם את תפקיד המתורגמנים. בתקופה זו, בעזרתו של הצרפתי, שלא היה יהודי, הוא אף הצליח להחליף מכתבים וחבילות עם מנאלה. עם שילובו של מחנה העבודה במחנה אושוויץ III (מונוביץ), מקועקע הנס עם מספר האסיר 178211. ממאי 1944 ואילך היו כמה הפצצות אוויריות של בעלות הברית על מתקן הייצור לייצור בנזין סינתטי, שהאסירים היו חסרי⁵³ הגנה.⁵⁴

ב-21 בינואר 1945 קיבלו האסירים מנת מזון מעט גדולה יותר, אך בלתי מספקת לחלוטין, לצעדה בשלג ובקרח בטמפרטורה של מינוס 25 מעלות. בשלב זה קיבלה מנאלה את המכתב האחרון מהצרפתי:

זה נורא מה שקרה למחנה של בעלך. המחנה בוער. ראיתי את הנס עוזב צריף ויוצא

שם, עמ' 67.

מצוטט מתוך: שם, עמ' 67.

"Cf. Möllers/Pohl, Abmeldung nach "unbekannt", ראה הערה 27, עמ' 75-79.

מלווה בשומרים. או שתראי אותו בקרוב או שאני לא יודעת מה להגיד".

מערכת מחנות הריכוז הייתה צריכה להישמר בכל מחיר. את המחיר על כך שילמו האסירים, שהוצעדו בקור ללא רחם. רעם התותחים מהחזית המתקרבת נשמע כבר כאשר החלה צעדת המוות מערבה דרך הנייסה ושוויידיניץ לכ-10,000 איש. אנשים חלשים מתו בדרך או נורו על ידי האס אס. ב-2 בפברואר 1945, לאחר צעדה של 300 ק"מ, הגיעו הניצולים למחנה הריכוז גרוסרוזן הצפוף לחלוטין.

הלינה התנהלה במבנה לא גמור, והיו גם עימותים עם קבוצות אסירים שכבר התגוררו בו וסבלו מתת-תזונה. מכאן הועברו האסירים מערבה בקרונות בקר לכיוון ויימאר למחנה הריכוז בוכנוואלד, שנבנה בשנת 1937 על נהר אטרסברג שמעל העיר. הסיסמה "לכל אחד משלו" התנוססה מעל שער הכניסה, הנס פיליפ הפך ל"אסיר 125234" בבלוק 59, צריף עץ עם

600 אסירים דחוסים יחד. בין ינואר למרץ מתו יותר מ-5,000 קורבנות מערכת המחנות מקור, רעב ומחלות זיהומיות משתוללות.

מנואלה עם אנני הקטנה⁵⁶

Le Quéau, ראה הערה 3, עמ' 51.

בתיקי מחנה בוכנוואלד תועדו שהותו במרפאה בין ה-2 ל-9 במרץ 1945 עקב "שלשולים" ושחרורו מעבודת כפייה למשך עשרה ימים.⁵⁷ ב-18 במרץ הוא הוצב בקומנדו-9, תפקיד פחות קשה, אך ככל הנראה כילה את כוחותיו האחרונים. הנס פיליפ המוחלש הפסיד במרוץ בין מוות לשחרור על ידי החיילים האמריקאים שהתקרבו למחנה ושאת רעם הארטילריה שלהם כבר יכול היה לשמוע. במצב של *פירוק כאוטי*⁵⁸ של המחנה, שהיה צפוף ב-47,000 איש, הנס עדיין היה רשום במסדר עד 28 במרץ. לא ברור מתי וכיצד בדיוק מת, האם היה חלש מכדי להשתתף, נפל קורבן להפצצה או מת בהריגה. לאחר הקריאה האחרונה של המחנה, ב-7 באפריל 1945, נשלחו שוב עשרות אלפים לצעדות מוות; אולם ההתנגדות במחנה מנעה את הפינוי המלא. ב-11 באפריל 1945, בשעה 17:00, הגיעו האמריקאים למחנה והצליחו לשחרר 21,000 אסירים; הם באו מאוחר מדי בשביל הנס פיליפ.

לאחר החיפוש הכושל לאחר תום המלחמה, פנתה אשתו פידס פיליפ לבית המשפט המחוזי באיסרלון בבקשה להכריז על מותו של הנס פיליפ. ההחלטה המחייבת מבחינה משפטית מיום 5 באוקטובר 1950 קבעה את שעת המוות ל-8 במאי 1945, 24 בערב, כפי שהיה נהוג במקרים לא מפוענחים באותה עת. היא המשיכה להתגורר באיסרלון ולאחר מכן בהמר, אם לאנג'לו בן ה-14,⁵⁹ ומתה בשנת 1983.

גם מנואלה גאלרה ובתם אנני לא ראו שוב את הנס. בתקופה זו נאלצה מנואלה גאלרה לטפל גם באמה ובאחיה הצעירים קלמנט (1926-1993) ואנדרה (*1923). ב-24 בנובמבר 1944 נחתה עליהם מכת גורל נוספת. האח אנדרה, אז בן 21, יחד עם שלושה חברים נוספים

57

58

ITS Bad Arolsen
[-https://collections.arolsen-archives.org/en/ar](https://collections.arolsen-archives.org/en/ar)
 עירית/6815265?/6815272&p=1 . פידס פיליפ כבר התייחסה ל"תעודה של שירות
 האיתור הבינלאומי בארולסן" בעדותה בשנת 1956.
 Cf. על השלב האחרון של בוכנוואלד: אויגן קוגון (Eugen Kogon, der SS-Staat). Das System der deutschen Konzentrationslager, Munich 1974, pp. 333 ff.
 כרטיס רישום איסרלון, כאן: הנס פיליפ ופידס פיליפ (ארכיון העיר איסרלון).
 59

של המחותרת הצרפתית בפיצוץ מחסן תחמושת סודי. אנדרטה במנוסק מנציחה את לוחמי המחותרת עד עצם היום הזה.⁶⁰

מאוחר יותר עבר מנואלה עם מריאנו ריבאס לפונט-אן-רויאן בדופין, שם אימץ את אנני הקטנה. לזכרו של הנס, מנואלה שמרה מסמכים ומכתבים לפני שבתה הקטנה שרפה בטעות חלקים גדולים. מה שנותר היו כמה שירים כתובים⁶¹ וזיכרונותיה, אותם העבירה לנכדתה איזבל לה קוויי.

מנואלה גלרה נפטרה בשנת 1989 בגיל 72. נכדתה איזבל לה קאו פרסמה ספר על סיפור החיים הגורלי בשנת 2021.

<i>Les pensées (מנואלה גלרה)</i>	המחשבות (מנואלה גלרה)
<p><i>Tristes pensées! pensées sombres Et profondes ! comme la mort Libérez mon esprit Que mon âme enfin Connaisse un autre sort. Mon cerveau obscurci Ne voit plus que la nuit Rêves ! étranges עינויי איימס Qu'un dur destin poursuit Des ombres surgissent de l'ombre, Danse macabre, Sans musique, sans ... bruit, Souvenirs tristes et sombres !Venez à moi, pensées gaies et cristallines ! Doux carillon résonne en mon esprit ,Reviens à moi, âme lumineuse et enfantine ,Image de mon passé joyeux, Rondes folles chansons, danses, De nouveau, revenez pour égayer mes yeux ! La vie pour tous est ainsi faite Pensées tristes, pensées gaies Dans nos têtes .vous tournez Comme des girouettes</i></p>	<p>מחשבות עצובות! מחשבות אפלות ועמוקות כמו המוות משחרר את דעתי! שהנשמה שלי תחוה בסופו של דבר גורל אחר. המוח החשוך שלי לא רואה יותר מהלילה חלומות מוזרים! נשמות מיוסרות נרדף על ידי גורל קשה הצללים מגיחים מתוך הצללים, ריקוד מפחיד, ללא מוסיקה, זיכרונות שקטים, עצובים ואפלים... בואו אלי, מחשבות שמחות וצלולות! קריון עדין מהדהד במוחי! חזרו אלי, נשמה נוצצת וילדותית, דימוי העבר המאושר שלי, סיבובים פרועים, שירים, ריקודים, שוב, חזור לעודד את עיניי! החיים של כולם הם כאלה, מחשבות עצובות, מחשבות שמחות בראש שלנו אתה מסתובב כמו משאיות רוח.</p>

© גאורג מולרס

© פרנץ-יוזף ויטשטאם

⁶⁰

קובץ PDF זה הוא חלק מספר הקורבנות בספר הזיכרון של העיר רקלינגהאוזן
"קורבנות ואתרי שליטה, רדיפה והתנגדות ברקלינגהאוזן 1933 עד 1945":

Le Queau, ראה הערה 3, עמ' 105, 117-115, 120, 148.
נוסח ב-Le Queau, ראה הערה 3, עמ' 132-133, בתרגומם של קורנליה מולרס ומכטילד
פוטר.

משפחה PHILIPP

© (תורגם והושלם מתבנית מאת איזבל לה קוויין)

ברקלינגהאוזן
בית הקברות היהודי

מטילדה, נשואה. פאלם (1878-1943)	היגר להולנד, גורש לטרזיינשטט, נרצח במחנה הריכוז אושוויץ
מרקוס פאלם (1873 - 1943)	<u>שם פרטי מסומן בקו תחתון</u> : נולד ברקלינגהאוזן
גורשו מהולנד, נרצחו שניהם במחנה הריכוז סוביבור	יצחק שמואל איזי פאלם (1944-1902) נרצח במחנה הריכוז גרוס רוזן
דוד פיליפ (1880 - 1942)	רזה פאלם (1943-1903) נרצחה במחנה הריכוז סוביבור
אלמה לבית זמר (1876-1942)	ארנסט ולדימיר פאלם (1943-1908) נרצח באושוויץ
גורשו מרקלינגהאוזן, נרצחו בריגה ב-1942	<u>וולטר פיליפ</u> (1906-1974) מרגטה, לבית לוי, היגרה לבריטניה
<u>נורברט פיליפ</u> (1885 - 1942)	— אריך פיליפ (1908-1942) רות לבית ויסר (1942-1921) גורשה מרקלינגהאוזן, שניהם נרצחו במחנה הריכוז ריגה
<u>סופי לבית מאייר</u> (1892-1942)	— הנס פיליפ (1945-1911) היגר לצרפת, גורש לאושוויץ, נרצח במחנה הריכוז בוכנוואלד
גורשו מרקלינגהאוזן, נרצחו בריגה ב-1942	— <u>סנטה</u> , נשואה. שטראוס (1913*) מהגר לשנגחאי
מקס פיליפ (1882 - 1927)	- איזידור פיליפ (1906*) גורש לאושוויץ, עלה לישראל
<u>חזקה</u> , לבית מרקוס (1874-1941)	<u>ארנה</u> , נשואה. וילנר (1942 - 1909) יוזף וילנר (1942 - 1908) גורשו מקלן, נרצחו שניהם בטרסטנץ ליד מינסק
— אדל פיליפ (1887-1922)	- אלפרד פיליפ (1908-1980) היגר להולנד, ולאחר מכן לארץ ישראל
— סופי פיליפ (1889-1928)	- <u>קורט מרקוס</u> פיליפ (1911-1980) ליזלוטה, לבית אופנהיימר, היגרה להולנד ומשם לארץ ישראל
— <u>ד"ר איזידור</u> פיליפ (1894 - 1944)	

³ תמונה מאת: Isabelle Le Queau, Je pars. Je ne sais pour où, 2021, עמ' 16.

Le Queau, ראה הערה 3, עמ' 19.

Le Queau, ראה הערה 3, עמ' 22.

²³ שם, עמ' 19.

Le Queau, ראה הערה 18, עמ' 14.

---

⁴¹ שם, עמ' 19.

Le Quéau, ראה הערה 3, עמ' 65.